

**Бојан Жикић<sup>1</sup>**

Одељење за етнологију и антропологију  
Филозофски факултет у Београду

## **ТЕРЕНСКО ИСТРАЖИВАЊЕ И НАУЧНО ЗНАЊЕ У ЕТНОЛОГИЈИ И АНТРОПОЛОГИЈИ<sup>2</sup>**

**Апстракт:** Знање које производимо примењивањем истраживачких метода теренског рада у етнологији и антропологији може се назвати "научним" у оној мери у којој превазилази пуку дескриптивност и поседује неколико ограничавајућих чинилаца, изван могуће улоге самог истраживача у томе: временски период важења валидности прикупљених података, затим њихова непосредност, те статистичка релевантност.

**Кључне речи:** етнологија и антропологија, теренско истраживање, научно знање

### **Наука и знање**

Да бисмо знање могли да сматрамо научним, потребно је да буде доказиво и провериво. Уколико га не можемо произвести да буде такво, онда треба да буде поуздано барем толико да бисмо на основу њега могли да приступимо тзв. научно заснованом нагађању. Ако нисмо у стању да дођемо ни до таквог знања, онда оно до чега смо дошли не можемо назвати "научним".

Етнологија и антропологија нису науке у оном смислу у којем су то физика или хемија, на пример. То се не односи на предметну категоризацију проучавања толико колико на начин на који се проучавање формулише. Суочимо се с истином: ниједна од научних дисциплина које се означавају терминима попут "друштвене", "хуманистичке", "историјске", "књижевне", "економске", "правне" итд. науке, не формулишу предмет свог проучавања онако како се то чини у тзв. егзактним наукама. Нема у њима оног захтева за проверивошћу резултата, на којима је заснована епистемологија егзактних наука.

У њима интерпретација као да почиње већ у току прикупљања података, самом одлуком истраживача да тај поступак организује у складу са јед-

---

<sup>1</sup> bzikic@f.bg.ac.rs

<sup>2</sup> Резултат рада на Пројекту 177018, финансираном од стране МПИН РС.

ном од две основне оријентације – компаративном или контекстуалном. Научност или "научност" знања произведеног у тим дисциплинама оцењиваће се, даље, у односу на изабрану оријентацију, али и одређење према њој онога ко оцењује. Није немогуће, наравно, користити одређене видове научног експеримента ни у тим научним дисциплинама, али сама експериментална компонента у одређеном истраживачком поступку не чини онога који је користи "већим" научником од онога који се бави само изворима, на пример (упор. нпр. Campbell 1998, Van Willigen 2002, Bernard 2006).

"Експериментално" и "егзактно" нису синоними. Парадигма "егзактног" у науци допушта стварносну примену дојловске досетке о томе, да "ако одбацимо све што је немогуће, оно што остане, ма колико било мало вероватно, мора бити тачно". Било која друга парадигма произвођења научног знања чини особу која примењује поменути досетку саморекламером, тв-видовњаком или кандидатом за психијатријски третман.

Но, чему овакав увод ако говоримо већ о теренском истраживању?! Оно би требало да пружа јасан и непосредан увид у то какве јесу ствари које истражујемо, самом снагом присутности истраживача на оним местима и међу оним људима који представљају предметни референтни оквир истраживања. Ако сам био негде и видео или чуо нешто, свако други може да оде и да то провери, а узмемо ли у обзир и чињеницу да све мање истражујемо неписмене, необразоване или незаинтересоване за дискурзивне облике саопштавања о истраживању, то "други" не мора остати ограничено само на истраживаче<sup>3</sup>.

Да су ствари тако једноставне, не бисмо имали крими-романе и трилере. Нешто се дешава, између процеса прикупљања података на терену и њихове обраде и тумачења, што свако истраживање чини "светом за себе" помало, остављајући га релативно несразмерним, посматрано споља и изнутра: изнутра, због тога што смо увек принуђени да идеалтипизирамо податке – да не кажем, да их украјамо, на одређени начин – а споља, зато што слика терена на којем смо били, видљива кроз резултате истраживања, не одговара најчешће слици тог терена, на којем су били други, иако је реч о истом физичком и социокултурном простору<sup>4</sup>.

---

<sup>3</sup> Антропологија проучава и науку, саму по себи, баш као што и јавност, односно управљачке елите показују извесну заинтересованост за резултате научног рада, са другачијим виђењем тога, од онога које имају научници, разуме се. О антрополошком проучавању науке в. нпр. Rabinow 1996, Edwards et al. 2007; о односу између научног истраживања и образовања, с једне стране, те јавности уопште и државе, с друге стране, писано је и у српској антропологији, в. Рибих 2006, Ваћевић 2006 Ковачевић 2008, 2009, Жикић, 2009, Milenković 2009.

<sup>4</sup> Треба ли поменути било шта друго, осим полемике Мид-Фриман, о чему детаљније в. Миленковић 2003.

У српској науци, оно потоње јесте изузетно ретко, разуме се, због ограничења тзв. људских истраживачких ресурса, те преламања тога кроз призму сачињену од, помало фракталних, чинилаца истраживачког интереса и предмета проучавања, средстава доступних истраживачима, друштвене и културне промене у (физички одређеној) средини која се проучава, а која (промена) кореспондира са сличним социокултурним дешавањима у истраживачевој непосредној радној и животној средини.

### **Време и социокултурни контекст**

Знање до којег долазимо теренским етнолошким и антрополошким радом – тачније, којег дословно производимо, баш као што производимо материјалне културне артефакте, говор, гестове или књижевна дела, на пример – настаје не само у својеврсном дијалогу између истраживача и испитаника, како би то сугерисала оксиморонски названа "класична (постмодерна) теорија етнографије", већ и као последица чинилаца који стоје изван тог истраживачко-испитаничког "дијалога", или "мултилога", свеједно (в. нпр. Milenković 2006b, Ковачевић 2006).

Ти чиниоци представљају ограничења и домете произвођења научног знања, истовремено, пошто су последица својеврсне двоструке контекстуализације: оне, која се односи на теоријске дискурсе одређене научне дисциплине и оне, која се односи на јавни говор, културно самовредновање, те, у крајњем случају, на епистему. Јасно је да говорим о нашем "старом душману", времену, заправо, али нећу свалити сву "кривицу" за ограниченост знања произведеног теренским истраживачким радом само на њега.

Време није одговорно за оно што занима истраживаче, за то како њихова средина (академска и социокултурна уопште) гледа на предмет истраживања и како га оцењује, за разлике које постоје између средина у којима се врше теренска истраживања и оних из којих долазе истраживачи, за идеје с којима се креће у истраживање и намену произведеног знања, за стање истраживаности неке проблематике у било ком смислу (научног обавештења или научног објашњења), за могућност приступа оним људима или ситуацијама који могу обезбедити кључне или најпоузданије податке, али мање-више, све то мења се с временом и то на такав начин да утиче на извесно дезавуисање претходно произведеног научног знања резултатима нових истраживања.

Неки од ових чинилаца стварају проблеме и у производњи знања у егзактним наукама, али како слично није исто, не можемо поредити промену "једном установљених истина" до које долази у тим наукама и у друштвено-историјским дисциплинама. Занемаримо ли анегдотске периоде било

које науке, уопште, разлика у произведеном знању између егзактних и свих других наука јесте што прве откривају закономерности које важе увек и свуда за оно на шта се односе, а друге долазе до правила која важе у неком културно-историјском "овде" и "сада", а која су нужно арбитарна.

Развој атомске физике није учинио превазиђеним основно знање о атому, већ га је продубио и разрадио; периодни систем елемената није одувек имао околико елемената колико их познајемо данас, али јесте предвидео места и за оне елементе који су били непознати некада итд. Са друге стране, изнето је више убедљивих етнолошких и антрополошких доказа у прилог томе, рецимо, да аустралијски домороци познају физиологију зачећа, неголи оних супротних том мишљењу, али ниједна страна није пружила непобитан доказ у прилог свом ставу (в. нпр. Жикић 1997, -55, 99, 117, Ivanović 2008).

Упадљиво је то, међутим, да тезе о познавању или непознавању физиолошког зачећа од стане одређених људских заједница коинцидирају са јасно дефинисаним (да не кажем, прописаним) хуманистичким дискурсом у јавном говору одређених средина (западних, пре свега), а самим тим и у друштвеним наукама, односно са одсуством таквог дефинисања, а не са стањем (теренске) истраживаности дате проблематике. Етнолози и антрополози расправљали су о томе деценијама, практично, на основу теренских истраживања обављених у одређеном периоду, односно грађе коју или нису сами прикупили или су то учинили "одавно".

Говорим о домородачким културама недодирнутим британском културом у Аустралији, разуме се. Онда када су аустралијски домороци почели да напуштају тзв. традиционални начин живота, односно када су њихове културе почеле да се разграђују и мењају, постало је беспредметно и питање познавања физиологије зачећа у њиховим заједницама. На сличан начин постало је беспредметно и знање које је о томе произведено у етнологији и антропологији, деценијама теренског рада и теоријских расправа. Значај тог знања остао је у домену историје дисциплине.

Сама проучавања култура аустралијских домородачких заједница нису постала беспредметна, међутим. Теренска истраживања у њима обављају се и данас, али са различитим циљевима од оних, најчешће, који су утицали на то да тзв. класична ентографска литература о Аустралији изгледа тако како изгледа. Знање које се производи тим истраживањима, авај, нема мање ограничену употребну вредност – само што то не видимо јасно, још увек.

Истина је, потрага за деиктичким карактеристикама језика аустралијских домородачких народа, за видовима и значењима њихове невербалне комуникације, тзв. традиционалним знањима о територијама, генеалогима или јестивим биљним врстама, представља кудикамо другачију врсту антрополошког теренског рада у односу на ону која је подстакла рас-

праве о (не)познавању физиологије зачећа, имамо ли у виду произвођење научног знања. Та разлика да се објаснити, најлакше, упоређивањем са ситуацијама у којима српски етнологи иду у неко село да проучавају свадбу, литију или технику печења ракије, односно у којима одлазе у то исто село, а поред њега и у неколико околних, приде, да *забележе* "живот и обичаје народне".

Природа те разлике јесте двострука. Очитује се у нивоу општости истраживања и у положају који је истраживач сам себи одредио у односу на заједницу у којој истражује. Етнолошко и антрополошко знање о просторном означавању у гестовном изржавању Аранда јесте кудикамо конкретније, прецизније и профилисаније, од знања о "животу" заједнице у којој су извршена истраживања (в. Жикић 2002, 109-110, 130-132). Такво није зато што садржи формалне описе предмета проучавања, социокултурног механизма њиховог функционисања, те евентуално, симболичког значаја за људе који их практикују, већ због тога што "хвата" одређене феномене из неког социокултурног "када", који јесу релевантни за то "када", а како то "када" представља временски период, а не тренутак, наречени феномени јесу провериви у забележеном и проученом облику, докле год траје дати временски период.

У том временском периоду – који је различит за различите културе и различите феномене у оквиру њих – свако проучавање, усредсређено на прецизно омеђен проблем, има емпиријску вредност. Та вредност ће се изгубити онда када се промене било култура, било феномен који се проучава, или обоје, али за разлику од знања о физиологији зачећа у аустралијским домородачким културама, на пример, научно знање неће имати само дисциплинарни историјски карактер; имаће историјски карактер, сам по себи, пошто ће сведочити о једном "сада" одређене културе.

Оно што омогућава дато својство разлике у квалитету између посебнијег и општијег научног знања произведеног методима етнолошког и антрополошког теренског рада јесте начин на који се тај теренски рад обавља. Намерно сам употребио реч "забележити", везавши је за проблемски неиздиференцирану синтагму "живота и обичаја народних" (детаљније о методолошким, теоријским и сличним недостацима српске етнологије в. Ковачевић 2005). Истраживачки начин, на основу којег се дошло до података који су омогућили расправу о (не)познавању физиологије зачећа у одређеним културама, био је сличан, у основи, тзв. монографском етнографском раду по српским селима: забележити све до чега се може доћи приликом боравка "на терену", тј. међу људима чија култура представља предмет интересовања, а онда – као јапански туристи раних осамдесетих година прошлог века: на лицу места фотографишемо, а код куће ћемо видети где смо били – ослањати се на "свеобухватност" материјала, за тумачења било које врсте (Žikić 2008).

"Терен", сам по себи, није чаробан, што нас доводи до истраживачевог позиционирања себе у односу на људе, чији живот проучава. Боравак у средини, која је у друштвеном, културном, технолошком и сваком другом смислу значајно различита од наше, не чини нас "већим" истраживачима од оних чија су истраживања обављена у другачијим условима, као ни "експертима за ту-и-ту културу", самима по себи, али то је нека друга прича већ. Оно, за шта ми се чини да је присутно у већини теренских истраживања с монографским циљем – уколико је реч о тзв. предеоним монографијама, или о таквима у којима предмет проучавања није прецизно одређен и јасно омеђен – јесте извесно концептуално инсистирање на томе да је основна карактеристика онога што се проучава да је *другачије* од онога како нешто слично томе изгледа у истраживачевој средини<sup>5</sup>.

То важи за оно што је у домаћој етнографској литератури перципирано као "традицијски живот нашег народа (на селу, разуме се)", подједнако као и за ране студије о породици и сродничким односима аустралијских домородаца. Знање произведено на тај начин нужно је опште, засновано управо на ономе што сам назвао "бележењем", а што укључује, сасвим сигурно, разговоре с испитаницима, посматрање и већ све оно што чини основу техничког инвентара етнолошког и антрополошког теренског истраживања, али његова проблемска нефокусираност представља оно што ме спречава да говорим другачије о њему.

На извештај начин, намена монографских истраживања јесте била да "забележе" културу неке средине, потакнута идејама, с једне стране, да треба обавестити "цивилизован свет" о различитостима људског друштвеног, културног, еколошког, технолошког итд. бивствовања, а са друге, да ће културе таквих средина нестати, на овај или онај начин, одакле је целина добијала предност у односу на њене делове, а "крупнији" делови предност у односу на "ситније". Научно знање произведено на такав начин остајало је опште, нужно иако се чинило да омогућава свеобухватан поглед на дату културу и некакву експертизу те културе.

Такво знање није могло да обезбеди контекстуалност нужну за разматрање места и значења неких посебних установа, процеса, симбола и томе слично, пошто је сведочило, не само о појавној страни културе већ и о нечему што је обликовано ставом истраживача. Кад то кажем, мислим на две основне парадигме тог, својеврсног "спољашњег" конструисања културе, односно на етнолошко и антрополошко знање које сведочи о култури одређене средине у уму истраживача, пре неголи о доживљају, коришћењу, производњи те културе од стране оних, који у њој живе (в. нпр. Milenković 2006a).

---

<sup>5</sup> Ако уопште постоји, разуме се; ако не постоји, онда се инсистира на *необичности*, коју можемо сматрати варијантом "другачијег (од нашег)", у датом контексту.

Једна од њих била је присутна тамо, најчешће, где је егзотични "племенити дивљак" представљао сународника, домаћег сељака. На другу наилазимо, углавном, у неким од класичних антрополошких монографија, а што сведочи да ни тзв. стационарни метод научног обавештавања није представљао гаранцију за то о чијој ћемо култури читати на студијама – српског сељака, односно меланезанског рибара, или српски, односно енглески зборећих етнолог и антрополога. Основно својство прве парадигме јесте закаснио романтичарски однос према сопственој народној традицији, а основно својство друге, преурањено усхићење зарад туђе "лепоте у једноставности".

Било да су у питању Маргарет Мид и Рут Бенедикт, или било ко од српских етнолог између два светска рата, оно што сазнајемо из резултата њихових теренских истраживања обликовано је тиме како су они гледали на оно шта су проучавали. Мид је незаобилазна илустрација такве констатације, с обзиром на то да је њеном теренском истраживању уследила тзв. поновљена студија, у незнанто измењеном социокултурном контексту, а још у оквиру онога што сам означио малопре као "када" у животу културе једне средине (в. нпр. Freeman 1983).

Чак и тамо где није било поновљених студија, а када су у питању "холистичке забелешке" о некој култури, ограничен је домет знања које је произведено таквим истраживањима, пошто је контекстуализација површна: изузетно су танке функционалне, структурне, значењске и симболичке везе између свега онога што је "забележено", одакле и фактичка немогућност разрешавања питања везаног за (не)познавање зачећа од стране аустралијских домородаца, или смисла неких српских обреда.

Испоставља се да контекстуализација изискује парцијална, а не холистичка истраживања: да бисмо теренским радом сазнали оне податке, који ће нам омогућити, на пример, да поставимо неко људско понашање у задовољавајући интерпретативни оквир, а још пре тога, неко људско промишљање из којег понашање происходи, не можемо се ослонити на опште податке о друштвеном и културном животу средине која је проучавана, чак ни онда када су (површински) категорисани предметно.

Потребно је продрети испод те основне предметне категоризације (на пример, социјална култура, друштвене установе, брак и породица, сроднички односи итд.) и доћи до података који омогућавају, прво, самим истраживачима да сазнају оно што је заиста релевантно за интерпретацију, којој ће приступити, а онда било какво "произвођење научног знања", односно аналитичко-интерпретативну систематизацију тога по одговарајућим теоријско-методолошким узусима.

У том смислу, вреднија су истраживања појединачних социокултурних феномена у датој средини – значи детаљна испитивања установа брака и сродничких односа, на пример, по свим (могућим) параметрима,

односно из угла сваког учесника у њима, те сваког друштвеног односа који настаје на тај начин, неголи опште забелешке о "животу и обичајима". Знање које производимо на тај начин нема само вредност у смислу важења "емпиричности" за дати тренутак, нити дисциплинарне историје. Оно јесте техничко знање о одређеним социокултурним феноменима, које представља основу интерпретативизма, односно пружа могућност грађења теорије и развоја методологије.

Техничко знање, наравно, спаја у себи тзв. емпиричност тренутка и дисциплинарску историју. На први поглед, нема разлике између њих. Истина је, сва три могу се посматрати као аспекти исте ствари, одређеног концепта научног знања добијеног на основу теренског етнолошког и антрополошког истраживања. Склон сам томе, међутим, да придам квалитативно другачији, ако не баш "већи" значај техничком знању, у односу на друга два. У питању је начин на који смо дошли до њега, углавном, као и сврха у коју га користимо, као етнологи и антрополози.

Техничко јесте оно знање које није само забелешка о томе како је нешто изгледало у одређеном временском периоду, а чија дисциплинарска употребна вредност није ограничена искључиво на разматрање развоја наших научних и "научних" покушаја да објаснимо неко друштво или културу. Оно не мора улазити у генезу проучаваног феномена (пре свега због тога, што као етнологи и антрополози нисмо обучени за такве ствари, али и зато што потрага за "таквим стварима" често јесте попут потраге за Атлантидом), али, поред описа, мора садржати све податке који су релевантни за начин функционисања тог феномена у одређеном социокултурном контексту, указивати на његове структурне везе са другим културним елементима или артефактима, институционалну позицију у нареченом контексту, као и референтну испитаничку евалуацију.

### Доступност и релевантност проучаваног

То последње односи се на још један спој емпиричности тренутка и дисциплинарне историчности унутар поља техничког знања: односи се на то, шта испитаници стварно мисле о проучаваном културном феномену у одређеном временском тренутку – у оном које "хватамо" теренским истраживањем – а како се владају спрема тога. Тај аспект стварног односа између нормативног и практикованог недостаје, често, у ономе што сам назвао "бележењем" културе, а сматрам га битним и због тога што конкретизује појам теренског рада на одређени начин.

Оно што подразумевамо под том ознаком за скуп метода и техника научног обавештавања, наиме, укључује рад с људима, на овај или онај начин. "Овај" начин је чешћи, а односи се на ступање у непосредан контакт с



њима, вођење разговора који нам пружају разноврсне податке о непосредном предмету истраживања, средини у којој се налазимо, али и самим испитаницима, њиховом схватању (њиховог) света и погледу на њега. "Онај" начин јесте посматрање свега тога, односно посматрање онога шта људи раде у њиховим свакодневним животима, али сложићете се, сви који сте били на терену, да су подаци до којих дођемо на тај начин неупотребљиви без оних прикупљених захваљујући претходном начину.

Како год да било, отварају се још два питања у вези са нашим евентуалним прецењивањем научног знања које производимо теренским радом, а којима клизимо изван онога, како на резултате наших истраживања утиче време, где мислим на време у смислу контекстуализовања и ентропије<sup>6</sup>. Та два питања су: шта се може истраживати, уопште, на начин о којем говоримо, односно колика је статистичка релевантност тих података.

Иако то чиним нерадо, у разматрању тих питања поштапаћу се оним што психологија и социологија сматрају егзактним, односно непосредним начином доласка до података у својим истраживањима. За психологију је то мерење, пре свега, а за социологију анкета (в. нпр. Breakwell et al. 2004, Babbie 2002). Њихова веза није суштинска с основним начином на који етнологи и антрополози моделују своја теренска истраживања, али њихови истраживачки домети – од узорка до интерпретације – омогућавају нам да разговарамо о томе, чиме је (све) ограничена наша производња научног знања, заснована на најнепосреднијем инструменту који користимо у ту сврху.

Нити користимо мерење, дакле, нити се мерењем (оним, које се користи у тзв. експерименталној психологији) може измерити све. Нешто од тога шта се не може измерити, међутим, подудара се, згодно, са нечим што можемо да истражујемо на терену, као етнологи и антрополози, али у чији квалитет дисциплинарно поризведеног знања добијеног на тај начин сумњам. Узмимо фудбалску навијачку опредељеност, на пример. Није спорно да тај феномен укључује у себе изузетну емотивну инвестираност људи – ако већ и не почива на томе. Емотивна инвестираност јесте предмет психолошких истраживања, али се не може измерити онако како би се измерила нека физичка величина, или неки хемијски однос.

Слично томе, етнологи и антрополози могу да испитају – и провере – многе наводе из навијачког живота и одговарајућег поткултурног миљеа, али не и то да ли нека особа ради оно што ради и за шта постоје (други) докази осим тог исказа, због онога због чега тврди да то ради, или због нечег другог. Другим речима, не знамо тачно ни *како* ни *колико* стварно могу да се воле Звезда, Партизан, Интер или Манчестер јунајтед, иако

---

<sup>6</sup> Занимљив рад о односу антрополошког истраживања и времена, у смислу у којем је реч овде, представља Момчиловић 2008.

можемо да сазнамо много тога о стварносним последицама те "љубави" према фудбалском клубу.

Оно што нам измиче, на одређени начин, баш као и психолозима, јесте детерминишући аспект понашања, тј. оно што стоји иза ствари које су доступне посматрању и другим техникама испитивања, којима дисциплинарно владамо – да не кажем којима влада било која од друштвених дисциплина. Тај детерминишући аспект понашања не треба бркати с мотивом (тј. концептом мотива), па тражити истраживачки излаз у неком другом психолошком методу научног обавештавања, пошто, с једне стране, мотив може да представља део концептуалне шеме која је у потпуности каузална, те самим тим бити јавно уочљив и проверив, што не спада у психолошко одређење тог појма, а с друге, може представљати онај невидљиви аспект стварности до којег се не може доћи другачије, до интерпретацијом, а она се врши на основу неких других података увек.

Могу то да кажем и овако: када смо једном схватили (етнолози и антрополози, социолози, психолози итд.) да друштвена и културна стварност – посматрана и описана – не даје задовољавајуће одговоре на питања везана за људско друштвено и културно понашање, односе, установе итд., окренули смо се друштвеној и културној симболици, мотивима и томе сличном. У откривању те, неоспорно конструисане стране стварности, заобравили смо само на једно – свака интерпретација представља (додатно?) конструисање само по себи – са аспекта начина на који смо дошли до тог облика научног (са)знања.

Ствари су сличне онима какве су утврђене за многе фундаменталистичке религијске (односно, уопште идеолошке) групе, широм света, и њихово коришћење одеће, као својеврсног означитеља индивидуалне религиозности: како нисмо у стању да читамо умове једни другима, а немамо начин да тачно, прецизно и неоспорно утврдимо нечију религиозност непосредно, тумачићемо је посредно, односно у вези са оним што је доступно опажању, па ћемо рећи да је побожна она особа која носи одређену врсту одеће, коју је прописала њена верска заједница (Graybill and Arthur 2000).

Знање које производимо теренским радом ограничено је концептом непосредне доступности испитивању, дакле, у том смислу, да до неких обавештења можемо стићи само посредно иако нам се чини да смо етнолошким и антрополошким техникама теренског рада покрили све категорије података везане за истраживану проблематику. Непосредна доступност испитивању ограничена је, међутим, само на оне податке које можемо недвосмислено проверити, односно чију валидност за дати социокултурни контекст можемо утврдити независно од њиховог извора.

Како такав извор представљају људи, најчешће, оно до чега долазимо онда када укрстимо податке који су валидни с аспекта концепта непо-

средне доступности испитивању, са подацима за које сматрамо да произлазе из њих по логици одговарајуће теорије и методологије научног објашњења, испоставља се *као* да представља кохерентно поризведено научно знање о одређеном проблеме. Е, то "као" представља границу између објективности таквог знања произашлог из примене истраживачких метода теренског рада у етнологији и антропологији и истраживачког интервенисања у ту објективност, у смислу њене "надградње" оним што представља последицу произвођења научног значења теренским радом, а што бисмо могли да назовемо, већ, научничким знањем.

Разлика по себи између "научног" и "научничког" знања, те у погледу квалитета, применљивости (и у које сврхе), остаје изван теме и циља овог излагања, сврха њиховог дистинктивног помињања јесте у постављању границе ономе до чега можемо доћи искључиво примењивањем истраживачких метода теренског рада у нашој дисциплини, а што можемо означити као научно произведено знање и тако га одвојити од простог опажања свакодневице, ма оно било и "етнографско".

Увођење социолошке анкете, као облика (релативно, из наше дисциплинарне перспективе?) непосредног начина прикупљања података у проблематизацију произвођења научног знања теренским истраживањем доводи нас до питања када можемо знати да имамо довољно података о проблему који проучавамо, да бисмо се могли упустити у генерализацију, интерпретацију и закључивање које претендује да буде научно мериторно.

То зависи, наравно, од тога шта проучавамо: нешто карактеристично само за дату средину, шире или опште; нешто што постоји у стварности или само у умовима људи са којима се сусрећемо, било да је у питању нешто чега треба да се сете или нешто до чега долазимо посредно, иако радимо на терену (знања о околини, генеалогiji, техникама и томе слично, на пример); неки материјални артефакт или нека културна установа итд. У сваком случају, оно што је битно за тему овог излагања јесте колико далеко досеже вредност наших закључака, односно знања, произведеног на дати начин.

Уколико су у питању контекстуално лоцирана, партикуларистичка истраживања, мислим да ту границу представља сам просторни оквир социокултурног контекста, у којем је истраживање обављено: детаљно познавање традиционалне свадбе у Буцаку не даје нам за право да закључимо да је баш тако изгледала "типична шумадијска свадба"; оно само нуди битне елементе за тако нешто, односно представља посебно, контекстуализовано знање о једном феномену у једној средини, које може бити део општијег знања о сличном феномену – тачније, о типу или категорији феномена – у широј просторној области за коју се може претпоставити да представља и такав социокултурни оквир којој истраживана средина припада.

У етнологији и антропологији, међутим, баш као и у социологији, имамо често случајеве у којима постоји извесна несразмера у статистичком смислу између онога шта се проучава и онога шта се закључује. Исправније је рећи "имали смо", можда, али снага генерализације толика је да остаје усађена у дисциплинарни мисао дуго након што је изнета, дискутована, евентуално парцијално дезавуисана, вероватно због тога што смо учени током школовања да памтимо опште категорије и размишљамо у њиховим оквирима.

Још у другој половини прошлог века уочено је да антрополошка теренска истраживања обухватају заједнице од неколико десетина људи, у просеку можда неколико стотина, а по правилу не више од хиљаду или две, а да теорије која долазе након њих претендују да важе за човечанство у целини (Жикић 1997, 32). Слично важи и за социологију, с тим што њена истраживачка методологија не изискује толико присан додир између истраживача и средине у којој истражује, као што је то случај са етнологијом и антропологијом.

Анкета представља релативно супериорно средство за прикупљање података, када желимо да сазнамо мишљења, ставове, знања и томе слично великог броја људи. Посматрањем и разговором не можемо досегнути онолико људи у јединици времена колико се то може учинити анкетом. Лично сумњам, и поред тога, у збиља већу подесност анкете за производње знања које се може употребити за мериторну генерализацију, у односу на основне истраживачке методе теренског рада у етнологији и антропологији, разговор и посматрање, којима одричем, пак, било какву статистичку релевантност у томе, изван непосредног контекста проучавања (упор. Žikić 2007).

Ограничења анкете, у том смислу, почивају на претпоставци, која не потиче од знања произведеног теренским радом, а вероватно ни било каквим научним радом уопште, да је могуће добити типске одговоре, односно да ће нам људи рећи оно што мисле и знају о нечему, а да ће то учинити на такав начин, да нама, истраживачима, остаје само да групишемо и коментаришемо њихове одговоре. Резултати анкете изгледају тако, истина, али због тога, што су питања формулисана тако да мора постојати једнообразни одговор, најчешће, о чему даље нећу расправљати на овом месту.

Ствар је у томе, међутим, да ко год од људи очекује одговоре какве сам малопре описао, мора да не познаје људе уопште, тако да му познавање статистике представља изговор за то непознавање. Проблем је у томе, онда, што знање произведено на тај начин није ни научно ни научничко, али та чињеница не аболтира још увек извесну немогућност наших дисциплинарих истраживачких техника да превазиђу ограничења статистичке ирелевантности у производњи одговарајућег научног знања.

С једне стране, нама се дешава слична ствар с подацима добијеним разговором с испитаницима, на пример, као социолозима с анкетом: онда, када их "очистимо" од идиосинкратичности људске мисли и понашања, оно што добијемо јесте *као* да важи за више људи, односно *као* да је некакав модел понашања или мишљења у датој заједници, иако представља, заправо, нашу екстраполацију, изведену с циљем да идеалтипирамо најмањи заједнички садржатељ проучаваног феномена.

Са друге стране, какви год да били ти подаци – идеалтипизовани или "идеализовани", односно сирови – они важе у пуној мери и даље само за одређену групу људи, у одређеном контексту. Тај контекст може бити различит, истина, од "класичног" етнографског просторног, односно геосоциокултурног контекста – може обухватати људске групе према занимањима, друштвеним праксама или било чему другом, практично, али извесна социокултурна просторност представљаће, увек, границу валидности произведеног научног знања.

Друштвена група интравенских корисника дроге у Београду и у Лондону идентификована је као таква на основу праксе интравенског коришћења дроге и проучавања, рецимо, са социјално епидемиолошког аспекта. Оно што је утврђено за припаднике те групе у Лондону кореспондира са београдском аналогоном, али само у одређеној мери; кореспондира и са московском аналогоном, у одређеној мери такође, а та "мера" разликује се од оне у београдском случају, баш као што се московски и београдски случај и разликују и подударају у већем, односно мањем обиму. У београдском случају, слично као и у друга два поменута, утврђено је да даља просторна субконтекстуализација не игра никакву улогу: знање о крвљу преносивим болестима, управљање ризиком од њих, или старање о опреми за убризгавање не зависе од тога да ли су испитаници из насеља Браће Јерковић или из Борче (в. Жикић 2006).

Ниједна од три студије није довољна, сама за себе, за генерализацију о томе како изгледа социјално епидемиолошка ситуација у Европи, на пример, међу интравенским корисницима дроге, нити за ону о њима, као о друштвеној групи, поткултури и томе слично. Поред тога, намеће се и питање о статистичкој релевантности самих појединачних студија, односно, који број испитаника (а који је био различит у сва три случаја) представља репрезентативни узорак. При томе, не мислим на унутрашњу структуру узорка, као на чинилац те репрезентативности, пошто је она била задовољена категоријално, већ дословно на нумеричку вредност.

Немам одговор на то питање, признајем, а у сопственим истраживањима руководим се проповским принципом, ако га таквим могу назвати, који допушта, на извешан начин, да грађа руководи узорковањем: онда, када не добијам нове податке о ономе што проучавам, а број испитаника превазишао је неколико десетина, полазим од претпоставке о томе да

сам "ухватио" преовлађујуће понашање или мишљење припадника дате групе о ономе шта проучавам<sup>7</sup>. Та претпоставка уклапа се у идеалтипизирање као начин научничког размишљања, пре, неголи у размишљање о статистичкој релевантности, али баш зато илуструје однос према производњи научног знања који имамо онда када до њега долазимо радом на терену: свесни статистичког ограничења, усредсређујемо се на контекстуализацију знања, одакле контекст у којем се нешто проучава јесте, поново, граница досега знања произведеног нашим теренским радом.

О статистичкој релевантности водимо рачуна на другачији начин, а он узима у обзир немерљив концепт друштвеног или културног значаја, смисла, вредности и томе слично: оно што проучавамо мора да буде препознато барем у одређеном сегменту датог социокултурног контекста у смислу дељене комуникације. То значи, ако нас занима савремена музичка култура данашњице, четири другара који свирају у гаражи потпуно су нам небитни сами по себи; постану ли "Ју ту", међутим, онда им се може посветити истраживачка пажња.

### Научници и сазнање

У сваком случају, знање које производимо примењивањем истраживачких метода теренског рада у етнологији и антропологији, а које можемо назвати "научним", у оној мери у којој превазилази пуку дескриптивност, а не вређа егзактне науке, поседује неколико ограничавајућих чинилаца, изван могуће улоге самог истраживача у томе. То су, пре свега, временски период важења валидности прикупљених података, затим њихова непосредност, те статистичка релевантност.

Како смо практиканти дисциплине, међутим, која је посвећена покушајима тумачења стварности – и то не само оне физичке, доступне посматрању, око чијег степена конструисаности се можемо спорити, можда, већ и оне невидљиве, која измиче било чему другом до посредном разматрању, за коју се опет можемо спорити око тога, евентуално, да ли се само бавимо конструктом или већ то што чинимо јесте својеврсни конструкт – сматрамо да нам је допуштено да као научно знање доживљавамо оно што сами произведемо, у смислу накнадне интерпретације података, а не њиховим прикупљањем и класификовањем, самим по себи.

То чини етнологију и антропологију, али и друге тзв. друштвене, хуманистичке, историјске итд. дисциплине помало "личним", у односу на прокламовану "неутралност" знања, односно науке. Ми тврдимо, међу-

---

<sup>7</sup> Нешто слично ономе, што је Пропп успоставио као методолошки начин ограничавања броја анализираних бајки, в. Пропп 1982, 26-32.

тим, да тако нешто – мислим на неутралност, односно на присуство некакве "нулте евалуативности" – не постоји тамо где постоје људи и њихове друштвене и културне творевине. Одатле, изгледа као да више волимо да улазимо у дијалог с људима, ако су институционално организовани, били они етнолози и антрополози, или било шта друго, неголи да проверавамо да ли су се ствари промениле у "чињеничном" погледу, односно то докле се протеже верификационо поље тзв. чињеница – ако чињеницама означимо оне податке до којих долазимо теренским радом, а у погледу чега, наравно, постоје различита дисциплинарна мишљења.

Наречено не значи да игноришемо чињенице, нити да су нам небитне, већ да их користимо на сличан начин на који то чине и наши испитаници, заправо – као неку врсту предтекста аргументацији. На тај начин, заправо, желимо да превазиђемо и неегзактна ограничења дисциплине и ограничења теренског истраживања, сматрајући такве аналитичке и интерпретативне покушаје као видове проширивања истраживачког поља: бавимо се људским културним умовима и њиховим институционалним повезивањем и организовањем, а како смо свесни ограничења која намећу непосредност, време и бројност, перципирамо као једнаковредно оно што се односи на чињенице и на њихово тумачење, одакле држимо до тога да је знање произведено теренским истраживањем условљено теоријском и методолошком поставком тог истраживања, а да је његова вредност једнака вредности интерпретације тако добијених података.

### Литература:

- Babbie, Earl. 2002. *The Basics of Social Research*. Belmont, CA: Wadsworth/Thompson Learning.
- Baćević, Jana. 2006. Od trga do tržnice: antropologija, kritike savremenog obrazovanja i njihov značaj za Srbiju. *Етноантрополошки проблеми* 1 (2): 209-230.
- Bernard, Harvey Russell. 2006. *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative approaches*, 4<sup>th</sup> edition. Oxford: AltaMira Press
- Breakwell, Glynis Marie, Sean Hammond, Chris Fife-Schaw. 2004. *Research Methods in Psychology*, 2<sup>nd</sup> edition. London: SAGE.
- Campbell, Donald Thomas. 1988. *Methodology and epistemology for social science: selected papers*. E. S. Overman ed. Chicago: University of Chicago Press.
- D'Andrade, Roy. 1992. Schemas and motivation, + Afterword. In *Human Motives and Cultural Models*, eds. Roy D'Andrade and Claudia Strauss, 23-44, 225-232. Cambridge: Cambridge University Press.

- Edwards, Jeanette, Penny Harvey and Peter Wade, eds. 2007. *Anthropology & Science. Epistemologies in Practice*. Oxford/ New York: Berg.
- Freeman, Derek. 1983. *Margaret Mead and the Heretic: The Making and Un-making of an Anthropological Myth*, Harmondsworth: Penguin.
- Graybill, Beth Beth and Linda B. Arthur. 2000. "The Social Control of Women's Bodies in Two Mennonite Communities". In *Religion, Dress and the Body*, ed. Linda B. Arthur, 9-29. Oxford/New York: Berg.
- Ivanović, Zorica. 2008. O izučavanju srodstva u poslednjim decenijama XX veka. *Етноантрополошки проблеми* 3 (2): 107-138.
- Ковачевић, Иван. 2005. "Из етнологије у антропологију – српска етнологија у последње три деценије 1975–2005". У *Етнологија и антропологија – стање и перспективе*, ур. Драгана Радојичић, 11-19. Београд: ЗБР ЕИ САНУ 21.
- Ковачевић, Иван 2006. Индивидуална антропологија или антрополог као лични гуслар. *Етноантрополошки проблеми* 1 (1): 17-34.
- Ковачевић, Иван. 2008. Однос државе према хуманистичким наукама у Србији почетком XXI века. Цитатометрија као покушај убиства српске антропологије. *Етноантрополошки проблеми* 3 (2): 27-43.
- Kovačević, Ivan. 2009. O ćurkama, pilićima i citatnim indeksima. *Antropologija* 8: 9-31.
- Миленковић, Милош. 2003. *Проблем етнографски стварног. Полемика о Самои у кризи етнографског реализма*. Београд: Српски генеалогски центар.
- Milenković, Miloš. 2006a. Šta je (bila) antropološka refleksivnost? *Етноантрополошки проблеми* 1 (2): 157-184.
- Milenković, Miloš. 2006b. Postmoderna teorija etnografije – Prolegomena za istoriju postmoderne antropologije. *Antropologija* 2: 44-66.
- Milenković, Miloš. 2009. O brojanju i merenju (drugih) ljudi (za novac). O moralnim/civilizacijskim implikacijama ukidanja društveno-humanističkih nauka u Srbiji putem scijentometrije. *Antropologija* 8: 33-52.
- Момчиловић, Александра. 2008. Утицај културне когнитивности на концепт вредности музејског предмета. Од антропологије времена ка савременој музеологији. *Antropologija* 6: 34-53.
- Prop, Vladimir. 1982. *Morfologija bajke*. Beograd: Prosveta/ XX vek.
- Rabinow, Paul 1996. *Making PCR. A Story of Biotechnology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Рибић, Владимир. 2006. Уједињена Европа: економске, образовне и политичке интеграције, *Етноантрополошки проблеми* 1 (1): 61-79.
- Van Willigen, John. 2002. *Applied anthropology: an introduction*, 3<sup>rd</sup> edition, Westport, CT: Greenwood Publishing Group.
- Жикић, Бојан 1997. *Антропологија Едмунда Лича*. Београд: ПИ ГЕИ САНУ 43.



- Жиких, Бојан. 2002. *Антропологија геста I. Приступи*. Београд: Српски генеалошки центар.
- Жиких, Бојан. 2006. *Антропологија AIDS-а. Ризично понашање интравенских корисника дроге*. Београд: Филозофски факултет и Српски генеалошки центар
- Žikić, Bojan. 2007. Qualitative Field Research in Anthropology. An Overview of Basic Research Methodology. *Issues in Ethnology and Anthropology* 2 (2): 123-135.
- Žikić, Bojan. 2008. Escape from Ethnos, Tradition in Transition, and the Battle for Anthropology. Restructuring Curriculum in Belgrade Academia. *Studia ethnologica Croatica* 18 (1): 127-147.
- Жиких, Бојан. 2009. Друга страна ревизорске културе. Студија примера односа обавеза и оптерећења универзитетских наставника. *Antropologija* 8: 99-120.

Primljeno: 17.01.2012.

Prihvaćeno: 01.03.2012.

**Bojan Žikić**

#### FIELD RESEARCH AND SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN ETHNOLOGY AND ANTHROPOLOGY

The knowledge we gather through field research in ethnology and anthropology can be referred to as «scientific» if it goes beyond plain descriptivity and is based on a few facts that can't be influenced by the researcher: a time period during which the gathered data are valid, first hand info, and statistic relevancy.

**Key words:** ethnology and anthropology, field research, scientific knowledge